

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Angel Judit

1989: Fordulópont a romániai művészetben és társadalomban

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

**Művészet- és művelődéstörténeti tudományok Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Dr. Kelényi György DSc., egyetemi tanár**

**Művészettörténet Doktori Program
A Doktori Program vezetője: Dr. Kelényi György DSc., egyetemi tanár**

Témavezető: Dr. Beke László CSc.

A bíráló bizottság összetétele

Elnök: Dr. Kelényi György DSc., egyetemi tanár

**Bírálók: Dr. Szőke Annamária PhD., egyetemi docens
Dr. Boros Judit, PhD.**

Titkár: Dr. Ágoston Julianna PhD., egyetemi docens

**Tagok és póttagok: Dr. Tatai Erzsébet, PhD.
Dr. Pataki Gábor, PhD., Dr. Eörsi Anna PhD., egyetemi docens**

Budapest, 2008. november

A kutatás célkitűzései

Az 1989-es év a romániai társadalomra és művészetre nézve, *fordulópontot* jelentett abban az átalakulási folyamatban melynek kezdeteit a '80-as évek elején, a szellem és a kultúra területén észlelhető változások, illetve a posztmodernizmus első romániai megnyilvánulásai jelzik. A kutatás célja, hogy a *posztkommunista átmenet* folyamatát időben lehatárolva, a társadalmi-politikai-gazdasági átalakulások követésével párhuzamosan tanulmányozza a romániai képzőművészetben végbement folyamatokat, az egyes művészeti tendenciák alakulását, valamint rávilágítson az egyes egyéni művészi teljesítmények jelentőségére.

Dolgozatomban egy olyan struktúra felépítésére törekedtem, mely anélkül, hogy ok-okozati összefüggéseket állítana fel a képzőművészeti és a társadalmi jelenségek között, azáltal, hogy több szálon követi az átalakulás folyamatait, lehetővé teszi az egyes átfedések, csomópontok felmutatását, melyek a képzőművészeti jelenségeket nem feltétlenül megmagyarázzák, azonban hozzájárulnak azoknak egy teljesebb értelmezéséhez. Jóllehet 1989-től kezdve folyamatosan jelentek meg a kortárs román művészetről szóló hiánypótló tanulmányok, tudomásom szerint eddig nem jelent meg olyan átfogó jellegű írás, mely a '90-es évek romániai művészetét az előző évtizedhez viszonyítva, a *posztkommunista átmenet* perspektívájából tanulmányozná.

A kutatás módszerei

A kutatás a kommunizusból a posztkommunizmusba történő *átmenetet* időben az 1981/1983-as évek (a posztmodern első megnyilvánulásai a helyi képzőművészetben) és 2004 (a bukaresti Kortárs Művészeti Múzeum megnyitása) között határolja le. Ez az időszak Romániában nagyjából megegyezik a kommunizmus megkérdőjelezésének felerősödésével, annak cselekvő elutasításával, a kommunizmus okozta traumák feldolgozásával egészen addig, amíg az osztálytársadalmi folyamatok meghatározásában a kommunizmus megszűnik, mint referenciapont. A kommunizmus örökségének feldolgozása egy ennél sokkal hosszabb folyamat, kutatásom szempontjából azonban azt a pontot tartottam meghatározónak, amikor a múlt már nem dominál a jelen érzékelése felett.

Kutatásom során felhasználtam a különböző szakirodalmakban (politikai, szociológiai, antropológiai, gazdasági és kultúrtörténeti) az átmeneti időszakról megjelent tanulmányokat, segítségükkel egy többszempontú megvilágításban vizsgálom a romániai képzőművészet területén észlelhető átalakulásokat. A '80-as-'90-es évek romániai művészetének vizsgálatakor a kontextuális megközelítést kifejezetten indokoltnak tartottam, mivel ebben az időszakban a művészet és hatalom, majd a művészet és társadalom viszonya meghatározónak bizonyult a művészi attitűd és állásfoglalás, valamint a művészi gyakorlat szempontjából.

A kutatás elemzi a romániai kultúra társadalmon belüli pozíciójának változását a '80-as és a '90-es években, illetve a kortárs művészeti szintér kialakulását. A kutatás nyomon követi a '80-as években megjelent/kiteljesedett művészeti trendek alakulását, valamint egy új generáció és értékrend megjelenését a

következő évtized végén. Hangsúlyt kap a posztmodernizmus romániai megjelenésének és recepciójának a tárgyalása, a posztmodern jelenségek dinamikájának feltérképezése különös tekintettel a '80-as évekre, amikor a posztmodern szenzibilitás a meglévő berendezkedéssel szemben egy alternatív, erjesztő szerepet játszott. Míg a '90-es évek első felében létrejött társadalmi problémákkal foglalkozó művészet esetében a tematikus és a művészi gyakorlatok szerinti megközelítést tartottam indokoltnak, az évtized második felétől a trendek, illetve irányzatok helyett az individuális művészi tevékenység bemutatására fektettem a hangsúlyt.

A '80-as-'90-es éveket tekintve három nagy kulturális vitát különböztetek meg, amelyek elemzésem tárgyait képezik: a '80-as évek második felében zajló posztmodern vitát, a '90-es évek első felében körvonalazódott, a régi és új médiumok használatát érintő, ún. médium-vitát és az évezredforduló táján zajló, a bukaresti Kortárs Művészeti Múzeum létesítésével kapcsolatos intézmény-vitát. Jóllehet mindegyiknek megvoltak a maga sajátosságai, mindhárom összefügg a kommunizmussal szembeni állásfoglalással, illetve a kommunizmus örökségének kezelésével.

A '80-as évekbeli romániai művészet sajátosságainak kiemelése céljából, indokoltnak tartottam a helyi művészeti jelenségeknek néhány közép-kelet európai ország (Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország) művészetével történő összehasonlítását. A '90-es évekre nézve, a globalizációs folyamatok, valamint a romániai művészeti közeg fejleményei (a kortárs román művészetet elemző kiállítások és kiadványok megjelenése, illetve a nemzetközi kapcsolatok alakulása) révén az interpretációs keret megváltozik. A '90-es évek romániai művészetének nemzetközi viszonyítása szempontjából, a komparatista módszer használatánál indokoltabbnak tűnt számomra a reprezentációs mechanizmusok és az olyan fogalmaknak a vizsgálata, mint „kelet európai”, „közép európai” és „balkán” művészet.

Az értekezés összefoglalása, a kutatás eredményei

Míg a politikai átmenet 1989-el kezdődött és 2000/2001 körül, a demokrácia és a piacgazdaság formális követelményeinek a létrehozásával befejezettek tekinthető, a mentalitások megváltozása egy sokkal hosszadalmasabb folyamatot jelentett. Ennek a kezdetei már megfigyelhetőek a '80-as évek elején, a kultúra, az irodalom és a művészet területén jelentkező, újfajta, posztmodern szenzibilitás megjelenésével. Az átmeneti időszak végét a bukaresti Kortárs Művészeti Múzeumnak a volt Ceausescu Palotában történő 2004-es megnyitásával jelöltem. Ez az esemény a kommunizmussal szemben egy új, konstruktív viszonyítási pontot jelent, ugyanakkor jelzi az államnak a kortárs művészeti intézményrendszer megújulásában felvállalt aktív szerepét. A '80-as évek kezdetén jelentkező posztmodernizmus és a 2004-es intézményalapítás két kulturális referenciapont, mely közé az 1989-es események *fordulópontként* ékelődnek be abban a folyamatban, melyben a kommunizmus mentális szinten történő ellenzését, lebontásának kezdeteit, a régi struktúrák gyakorlati lebontása és az új berendezkedés ösztársadalmi struktúráinak a felépítése váltotta fel.

Az átmeneti időszak különböző – társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális – perspektívákból történő megvilágítása során sikerült ennek a komplex folyamatnak néhány, általános szinten megfogalmazható

sajátosságát megkülönböztetni. Míg a '80-as évek művészetére a hatalommal való szembehelyezkedés volt a jellemző - amely a legtöbb esetben „esztétikai alternatívaként” jelentkezett -, a '90-es évek második feléig a művészetnek a társadalom felé történő nyitása, a művészeknek a román társadalom és a kultúra problémáira tett különböző alternatív javaslatai voltak meghatározóak. A '90-es évek első felében a társadalom egészére, így a művészetre is, fontos feladatként hárult a struktúrák lebontása és az új struktúrák felépítése, a hiánypótlás, a kontextus-produkció, az ellentmondások konstruktív semlegesítése. Az ezredforduló körül, az új intézményi struktúrák kialakulásának és egy új művészgeneráció színrelépésének köszönhetően új értékek és egy globális viszonyrendszer megjelenéséről beszélhetünk.

A romániai kultúra és művészeti színtér helyzetének elemzése során a '80-as években a kultúra társadalmi szerepének a fontosságával, az „esztétikai autonómia” és a „kulturális ellenállás” fogalmainak tisztázásával foglalkozom. A dolgozat kifejti a '80-as évek romániai kultúrájára hatást gyakorló, Constantin Noica és körének filozófiája és a romániai neo-ortodox művészet közötti összefüggéseket. A kutatás különös figyelmet szentel a romániai kortárs művészeti színtér '90-es évekbeli kialakulásának, méltatja a magánkezdeményezéseket és a civil szektor által elért eredményeket. A romániai művészeti színtér többközpontúsága egy a '80-'90-es éveket végigkísérő jelenség; míg 1989 előtt ez a központi hatalomtól való, minél távolabbi elhelyezkedés tendenciájának a következménye volt, a '90-es évekbe ez az államnak a kulturális intézményrendszer reformjában betöltött csekély szerepét ellensúlyozni kívánó civil stratégiáknak volt köszönhető.

Osztva egyes román művészet- és irodalomtörténészek (Magda Carneci, Ion Bogdan Lefter) véleményét, a posztmodern szenzibilitás romániai megjelenését a '80-as évek elején egy pozitív, a későbbi forradalmi változásokat megelőlegező jelenségnek tartom. A posztmodern és a modern romániai viszonyrendszerének a tárgyalása, valamint a '80-as években mutatkozó művészeti tendenciák vizsgálata érdekében egy hipotetikus modellt állítottam fel, melyben a művészeti jelenségeket a posztmodernnek a romániai modern de-legitimációjára és befejezetlenségére adott reakcióként értelmezem. A modell hipotetikus karakterét hangsúlyozva, a neo-expresszionista és a neo-ortodox művészetet a modern de-legitimációjára, az experimentális művészeti megnyilvánulásokat pedig a modern befejezetlenségére tett válaszoknak tekintem. Ezzel párhuzamosan figyelemmel követem a művészeti jelenségeknek a kontextusokhoz, valamint a hagyományokhoz való viszonyát, példákat mutatok be mindhárom művészeti tendencia feltérképezésének érdekében. Az 70-es évek közepén megjelent, a '80-as években kiteljesedő neo-ortodox művészet (Marin Gherasim, Sorin Dumitrescu, Alexandru Chira, Florin Mitroi, Horia Bernea, Constantin Flondor) a „kultúra általi ellenállás” egyik formáját, az általános értelemben vett emberi élet elértéktelenedésének és fragmentációjának egy szellemi-művészeti alternatíváját képezte. A '80-as évek elején a fiatal művészek körében megjelenő neo-expresszionista irányzat (Marilena Preda Sanc, Stela Lie, Gheorghe Rasovszky, Bartha Sándor, Ion Aurel Muresan, Mircea Tohatan, Ioana Batrinu, Andrei Chintila, Teodor Graur, Tractor csoport, Bartha József, Darie Dup, Mircea Roman, Aurel Vlad, Újvárossy László, Dan Perjovschi) a műalkotást az egyéni szabadság kielésének területeként fogta fel, a partikularitásra, a mindennapi valóság értékeire irányuló figyelmével a megszorító körülményekkel szemben szintén egy alternatív reakciót képviselt. Az experimentális művészet elnevezés használatában a román művészettörténet-írást követtem olyan művészeti jelenségek

leírásában, melyekre az experimentális attitűdön kívül általában a konceptualitás, illetve esetenként a politikai tartalom és a performatív jelleg jellemzők (Iosif Király, Baász Imre, Ütő Gusztáv, Újvárossy László, Bone Rudolf, Lia Perjovschi, Nicolae Onucsán, Antik Sándor, Dan Mihaltianu, Teodor Graur).

A '80-as évek romániai művészetének néhány közép-kelet európai ország (Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország) korabeli művészetével történő összehasonlításának eredményeképpen leginkább a romániai új festészet, a neo-expresszionizmus és neo-ortodox irányzatok esetében mutathatók ki sajátosságok. A '80-as években Romániában az új festészet a közép és a fiatal művészgenerációkra egyaránt jellemző, a neo-ortodox művészet egy helyi sajátosság, a román neo-expresszionizmus pedig a politikai elnyomás következményeként, a szubjektív szabadságkiélés egyik látványos példája. A '80-as évek romániai művészetében, bár a politikai és kritikai megnyilvánulások jelen voltak, ezek annyira elzárt és/vagy izolált jelenségek voltak, hogy még a szűk szakmai körökben sem kaphattak megfelelő nyilvánosságot. Ugyancsak a megszorító körülmények miatt - kevés kivétellel - a '80-as évek romániai művészetére nem jellemző a játékos-humoros vagy a felszabadultan kutató-kísérletező művészi attitűd sem.

A művészet kontextuális megközelítésének szempontjából fontosnak tartottam a posztmodernizmus romániai recepciójának, valamint a '80-as években kibontakozó művészeti tendenciák kritikai percepciójának tárgyalását, melyben különbséget teszek a korabeli és a későbbi, visszatekintő értelmezések között. A '80-as években a posztmodern-vita ugyan esztétikai fogalmakról szolt, a kultúrának az akkori társadalmon belüli pozíciójából kifolyólag azonban, a vitát tekinthetjük egy a domináns hatalmi diskurzussal szembehelyezkedő alternatívának. A posztmodernizmusnak, valamint a neo-expresszionista és a neo-ortodox művészetnek a '90-es években született visszatekintő értelmezéseit a politikai állásfoglalások és ideológiai megfontolások is befolyásolták. A '90-es évek első felére jellemző médium-vita több volt, mint a régiek és az újnak az esztétika területén belül zajló harca. Akárcsak a kommunista időszakban, a nyelv eszközei feletti harc egy hatalmi harcot jelentett, igaz, ezúttal nem a Párt és az értelmiség, hanem két művészeti tábor, a neo-ortodox irányzat és az új médiumok használatának hívei között, mindkettő a román kultúra jövőjét meghatározó alternatívának látva és látatva önmagát. Míg a médium-vita inkább közvetve, az ellenpólusokban történő gondolkodás mentén kapcsolódott a kommunizmus örökségéhez, a bukaresti Kortárs Művészeti Múzeumnak (MNAC) a volt diktátor palotájában, a jelenlegi a román parlament épületében történő elhelyezése körül kialakult intézmény-vita már explicit arról szolt.

A '90-es évek első felének művészetét meghatározták a rekuperációs szándék (a művészet-közönség kapcsolatának felélesztése, a művész társadalmi szerepének újradefiniálása), a személyes és a kollektív történelem viszonyának tematizálása, a kommunizmushoz kötődő szimbólumok, illetve a különféle identitás-klisék dekonstrukciója. Az évtized romániai kiállítási praxisát a hiánypótlás szándéka (a kommunista időszak művészetének feldolgozása, az előző korszak művészeti izolációjának a megszüntetése, a nemzetközi kapcsolatok újrafelvétele) határozta meg. A '90-es években a művészeti irányzatokról a hangsúly fokozatosan az egyéni művészeti tevékenységekre tevődik át. Dolgozatomban részletesen, tematikák és művészi állásfoglalások szerint mutatom be a '90-es évek első felének művészetét, továbbá kitérek négy művész – Ion

Grigorescu, subREAL, Dan Perjovschi és Lia Perjovschi – '90-es évekbeli tevékenységének külön elemzésére, mivel műveiket, projektjeiket szimptomatikusnak tartom az átmeneti időszakra nézve. Mind a négy művészre jellemző, hogy nemcsak foglalkoztak a korszak problémáival, de ha közvetett módon is, igyekeztek azokra hatást gyakorolni.

Dolgozatomban bemutatom a '90-es évek végén megjelenő fiatal román művésznemzedéknek elődeitől különböző sajátosságait, melyek főképp a fiatalok életstílusában, az információ-szerzés módozataiban, a művészethez viszonyuló attitűdjükben, nemzetközi lokalizációjukban figyelhető meg. Az ezredforduló elejére kiteljesedő fiatal romániai művészekre a poszt-utópisztikus világszemlélet, az önmenedzselés, a kis közösségek építése iránti érdeklődés, a műfajok és tevékenységi területek közötti laza közlekedés a leginkább jellemzőek (Cutter csoport, Ioan Godeanu, Cosmin Gradinaru, Anca Ignatescu, Ioana Nemes, Stefan Cosma, Vlad Nanca, Rostopasca csoport, Mircea Cantor, Gabriela Vanga, Ciprian Muresan, Duo Van der Mixt, Cristian Pogacean). A fiatalok legtöbbje gyermekkorát még a kommunizmusban töltötte, látókörének kiteljesedésére viszont már az átmeneti időszak volt hatással. Ebből adódik a fiatal művészeknek a közelmúlt iránti érdeklődése, melyben az őszinte kíváncsiság, a megértés iránti vágy egyfajta távolságtartással párosul (Mona Vatamanu & Florin Tudor). Az ezredfordulón Bukaresten kívül, leginkább Kolozsváron, az *Idea.art+society*, művészeti és filozófiai-társadalompolitikai kiadvány holdudvarában és Iasiban, a Periferic Biennále vonzáskörében alakultak ki fiatalokat tömörítő, jelentős művészeti kezdeményezések.

Néhány kivételtől eltekintve (az *Arta* folyóirat által a művészetről nyújtott hivatalos kép, a posztmodern-vita, az 1988-as nagybányai mega-kiállítás) a '80-as évek romániai művészete esetében aligha beszélhetünk szakmai reprezentációról. 1989 után a helyzet megváltozott, a legfontosabb feladatnak a hiánypótlás bizonyult, melynek legmarkánsabb megnyilvánulása a 35 év romániai művészetét összefoglaló, 1996-ban megrendezett bukaresti *Experiment in arta romaneasca dupa 1960* kiállítás volt. A '90-es évekbeli romániai művészet külföldi megjelenését elemezve, kifejtem az időszak népszerű gyűjtőfogalmai, a „kelet-európai”, a „közép-kelet európai” és a „balkáni művészet” ideológiai háttérét. Az e fogalmak mentén szerveződő külföldi kiállításokon a román művészek részvétele nem mindig volt passzív, egyesekre jellemző az identitás-klisék tudatos, kritikus-ironikus használata (subREAL, Dan Perjovschi) vagy az olyan ellen-stratégiák kialakítása, mint Lia Perjovschi esetében, aki megalkotta saját művészettörténet-verzióját. A '90-es években a romániai művészet önképének alakulása ingadozott az önkolonizációs, konfliktusos vagy pesszimista és a pozitív, konstruktív hozzáállások között. A fiatal román művészek számára a nemzeti vagy regionális hovatartozás nem különösebben mérvadó, ők individuálisan és globálisan határozzák meg önmagukat.

A dolgozat tartalomjegyzéke:

<u>I. Bevezetés</u>	3.
<u>II. Tudománytörténet</u>	5.
<u>III. A kutatás céljai, módszerei</u>	8.
<u>IV. A '80-as - '90-es évek romániai kontextusa: társadalmi, politikai és kulturális jellegzetességek</u>	
Az 1989-es forradalom	11.
1. Az „átmeneti korszak” különböző interpretációi	13.
2. A kultúra és a művészeti színtér helyzete a '80-as – '90-es években	22.
<u>V. A '80-as – '90-es évek művészete Romániában</u>	
1. 1989: közelnézet és távlatok	31.
2. A '80-as évek művészete Romániában: tendenciák, interpretáció	
2.1. A posztmodernizmus megjelenése Romániában	35.
2.2. A posztmodernizmus elméleti recepciója	38.
2.3. Művészeti válaszok a '80-as évek kontextusának provokációira	
2.3.1. A 80-as évek kezdetei	45.
2.3.2. A neo-ortodox irányzat	48.
2.3.3. A neo-expresszionista irányzat	55.
2.3.4. Experimentális tendenciák	63.
2.4. A '80-as évek romániai művészetének elhelyezése egy közép-kelet európai kontextusban	78.
3. Művészet a történelmi és a társadalmi „sürgősség jegyében” (1990 – 1996)	
2.1. Művészi gyakorlatok	83.
3.2. Kiállítási praxis	104.
3.3. Egyéni utak	110.
3.3.1. Ion Grigorescu: művészet, történelem, vallás	111.
3.3.2. subREAL: a kulturális memória újrafogalmazása	117.
3.3.3. Dan Perjovschi: a jelen archiválása	121.
3.3.4. Lia Perjovschi: archívum és kontextus-teremtés	126.
3.4. Új érdeklődési körök, új értékrend (1997 – 2004)	131.
<u>VI. A '80-as –'90-es évek romániai művészetének reprezentációs kérdései</u>	152.
<u>VII. Konklúziók</u>	166.
Képek	172.
Bibliográfia	199.

A dolgozat témájához kapcsolódó publikációim:

- A művész a helyén van, Dan Perjovschi: Mostantól kezdve..., Műcsarnok, 2006.07.28 – 10.01., *exindex*, Budapest, <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=347>
- Dan Perjovschi: Mucsarnok, Budapest, *Flash Art*, Nov-Dec, 2006, 124. old.
- Interjú Calin Danna, *Idea.art+society*, nr. 17, 2004, Cluj, 56-64. old.
- quartier 21, Piroshka rev. Lia and Dan Perjovschi, *Praesens*, 1. szám, 2003, Budapest, 86-88. old.
- The Romanian Art Scene. A brief overview, *Einladung/Invitation/Invitatie*, kiállítási cd-rom, Künstlerhaus, Essen, 2003
- Rendez-vous Roumain, in *Praesens*, 1. szám, 2002, Budapest, 124-128. old.
- Scena de arta RO, *Balkon*, nr. 6, 2001, Cluj, 38-39. old.
- Visszajára fordított negatívok, *Ex – Symposion*, 32-33. szám, 2001, Veszprém, 83-85. old.
- Dezbatare Balkon Cluj: arta contemporana in centrul si estul Europei, *Balkon*, nr. 4, 2000, Cluj, 19. old.
- Network, networking, art exchange, *Art exchanges in South-East Europe*, ed. Apollonia, Strassbourg, 2000, 48. – 49. old.
- Zwischen neo-orthodoxie und neue medien. Zur Entwicklung neuer Tendenzen in der Rumanischen Kunst der 90er Jahre, *Transferatu*, kiállítási katalógus, ifa Galerien, Berlin, 2000, 12 –15. old.
- Enfin, la scene, *Beaux-Arts. L'Art Dans Le Monde*, 2000, szeptemberi szám, Paris, 92-93. old.
- Calin Man, subREAL, *After the Wall. Art and Culture in Post-Communist Europe*, Moderna Museet, Stockholm, 1999, 121., 197. old.
- Report 2, kiállítási katalógus, Romanian Pavilion, La Biennale di Venezia, Ministerul Culturii Romania, Bucuresti, 1999, 7– 9. old.
- Report 1, kiállítási katalógus, Romanian Pavilion, La Biennale di Venezia, Ministerul Culturii Romania, Bucuresti, 1999, 31. – 33. old.
- Reportajul artei / Relazione dell'Arte, *Artelier*, nr. 3-4, 1999, Bucuresti, 51–53. old.
- Muzeul in trei timpi: o fictiune circulara, *Artelier*, nr. 1, 1997, Bucuresti, 51-52. old.
- Praxisul expozitional in Romania anilor '90, *Experiment in arta romaneasca dupa 1960*, CSAC Bucuresti, 1997, 115–119. old.
- complexul muzeal, kiállítási katalógus, Muzeul de Arta, Arad, 1997, 5-12. old.
- Scenarii, roluri, mecanisme, *Sándor Bartha*, kiállítási katalógus, Arad, 1996, 7. old.
- Constanta miscatoare a intermediaritatii, *József Bartha*, kiállítási katalógus, Cluj, 1995, 4. old.
- Inter(n), kiállítási katalógus, Muzeul de Arta, Arad, 1995, 2-7. old.
- Art Unlimited ltd., kiállítási katalógus, Muzeul de Arta, Arad, 1994, 5-9. old.
- A FÜGE, mint előremozdított pillanatfelvétel, *Ghinti/Füge*, kiállítási katalógus, Pincegaléria, Targu Mures, 1993
- AnnArt, A Hét, szept. 10., 1993, Bucuresti
- Insemnari despre peisaj, *Arta*, nr.4, Bucuresti, 1992, 3-5. old.
- Medium 2, *Arta*, nr. 6, Bucuresti, 1991, 10-11. old.